

Opracowanie przygotowane w ramach projektu:

OBYWATELU MASZ PRAWO!

Tytuł opracowania:

*Ochrona wolności sumienia i wyznania w prawie francuskim. Przegląd orzecznictwa
(ekspertyza specjalistyczna)*

Autor opracowania:

Dr Michał Zawiślak

Spis treści

Idea świeckiego państwa w wersji francuskiej	3
Konstytucjonalizacja zasady świeckości państwa	4
Nakaz neutralności religijnej w szkołach publicznych	6
Ustawowy zakaz zakrycia twarzy	11
Ochrona wolności religijnej	14
Ograniczenia wolności sumienia i wyznania w świetle orzecznictwa francuskiego	24
Podsumowanie	28
Bibliografia	29

Idea świeckiego państwa w wersji francuskiej

Ustawą z 9 grudnia 1905 r. o rozdziale Kościołów od Państwa¹, obowiązującą ze zmianami do dziś, z wyjątkiem trzech departamentów Dolny Ren, Górny Ren, Mozela oraz terytoriów zamorskich, wprowadzono we Francji system separacji. Model relacji uzyskał rozmaite nazewnictwo w literaturze przedmiotu: rozdział wrogi w wersji skrajnie liberalnej (w tym przypadku przykładem wariantu totalitarnego są rozwiązania sowieckie)², świeckości agresywnej³, rozdziale bezwzględny⁴ czy też klasycznym modelem europejskim⁵. Zgodzić się trzeba ze stwierdzeniem M. Szewczyka *że niezależnie od tego, jakie z określeń przyjęlibyśmy dla syntetycznego zdefiniowania rozdziału inkorporowanego ustawą z 1905 r., to był on, w szczególności jak na tamte czasy, rozwiązaniem radykalnym*⁶.

W niniejszym opracowaniu zostaną omówione standardy ochrony wolności sumienia w prawie francuskim ze szczególnym uwzględnieniem orzecznictwa dotyczącego noszenia przez uczniów szkół publicznych symboli religijnych oraz zakaz zakrywania twarzy w przestrzeni publicznej, a także działalności stowarzyszeń kultu.

W polskiej literaturze przedmiotu dostrzeżono, że *prawodawca francuski zdaje się przyznawać prymat regule laickości kosztem zasad wolności sumienia i wyznania oraz neutralności państwa w sprawach światopoglądowych*⁷. W istocie to o czym mowa powyżej stanowi punkt odniesienia w kwestii ewentualnego wykorzystania rozwiązań francuskich w polskiej praktyce.

¹ Loi du 9 décembre 1905 concernant la séparation des Eglises et de l'Etat; Journal Officiel du 11 décembre 1905, s. 7205. Polskie tłumaczenie tekstu pierwotnego zob. Ustawa z 9 grudnia 1905 roku o rozdziale Kościołów od Państwa (ogłoszona w Dzienniku Urzędowym z 11 grudnia 1905), [w:] Francuska ustawa z 9 grudnia 1905 roku o rozdziale kościołów i państwa z perspektywy stu lat, red. M. Pietrzak, Warszawa 2007, s. 229–240. Teksty wszystkich francuskich ustaw (w tym kodeksów) przywołanych w niniejszym artykule dostępne są na stronie: <http://www.legifrance.gouv.fr> (25.08.2014).

² J. Krukowski, Polskie prawo wyznaniowe, Warszawa 2005, s. 27.

³ K. Orzeszyna, Podstawy relacji między państwem a kościołami w konstytucjach państw członkowskich i traktatach Unii Europejskiej, Lublin 2007, s. 99.

⁴ A. Czohara, Francuski model rozdziału kościoła od państwa po stu latach, [w:] Francuska ustawa..., s. 31.

⁵ M. Pietrzak, Prawo wyznaniowe, Warszawa 2010, s. 87 oraz J. Falski, Wieloaspektowość zasady laickości we francuskim porządku konstytucyjnym, [w:] Ustrój polityczny Francji współczesnej, red. J. Szymanek, Warszawa 2013, s. 78.

⁶ M. Szewczyk, Ewolucja republikańskiej laickości we Francji od czasu uchwalenia ustawy o rozdziale Kościołów od Państwa z 9 grudnia 1905 r. Przegląd Prawa Konstytucyjnego 2014, 5 (21), s. 75.

⁷ M. Szewczyk, op.cit., s. 92.

Konstytucjonalizacja zasady świeckości państwa

W momencie wejścia w życie ustawy z 1905 r. idea świeckiego państwa nie była wprost wpisana w ustawie zasadniczej. Dopiero w art. 1 Konstytucji IV Republiki Francuskiej z 27 października 1946 r. wprowadzono stosowny przepis *Francja jest Republiką niepodzielną, świecką, demokratyczną i społeczną*⁸. Pierwotnie idea świeckiego państwa oznaczała rozumienie świeckości jako neutralności państwa, mającej przyczynić się do zapewnienia wszystkim obywatelom możliwości postępowania zgodnie z wymaganiami własnego sumienia. Świeckość miała na celu stworzenie nowoczesnego społeczeństwa opartego na etosie republikańskiej formy rządów⁹. Do chwili obecnej nie zdefiniowano laickości, chociaż ma ona charakter zasady prawnoustrojowej (art. 1 Konstytucji V Republiki Francuskiej z 4 października 1958 r.¹⁰, potwierdza *expressis verbis* laicki charakter państwa¹¹).

Samo określenie państwa jako świeckiego bywa mylące. Wojciech Brzozowski, słusznie zauważył, że w języku polskim słowo *laicki*, użyte przez ustrojodawcę we Francji, może odnosić się zarówno do *laickości*, jak i do *laicyzmu*¹². Termin *laicki* (*świecki*) pozbawiony jest negatywnych konotacji ideologicznych, związanych z antyreligijnymi działaniami sekularyzacyjnymi, które utożsamia z kolei pojęcie *laicyzmu*¹³. Aktualnie obowiązująca Konstytucja z 1958 r. oraz inne regulacje prawne tworzą tzw. blok konstytucyjny odnoszący się do świeckości państwa. Sama idea świeckiego państwa skupia się na zagwarantowaniu wolności sumienia i wyznania, a także równości bez względu na wyznawaną religię¹⁴.

Zgodzić się trzeba ze stwierdzeniem, że o ostatecznym kształcie francuskiego modelu świadczą

⁸ Konstytucja Republiki Francuskiej uchwalona przez Konstytucyjne Zgromadzenie Narodowe w dniu 29 września 1946 r. i zatwierdzona w drodze referendum 13 października 1946 r., [w:] Nowe konstytucje państw europejskich, red. L. Gelberg, cz. 1, Warszawa 1949,

s. 117. Oryginalny tekst Konstytucji z 1946 r. dostępny jest na stronie: <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/la-constitution/les-constitutions-de-la-france/constitution-de-1946-ive-republique.5109.html> (25.07.2023).

⁹ Szerzej na temat prac konstytucyjnych w przedmiocie normatywizacji zasady świeckości K. Orzeszyna, Współczesne interpretacje francuskiej koncepcji państwa świeckiego, „Roczniki Nauk Prawnych” 2003, t. XIII, z. 1, s. 222–223.

¹⁰ Początkowo zasada świeckości była zawarta w art. 2 ust. 1 ustawy zasadniczej z 1958 r. Jej przeniesienie do art. 1 nastąpiło na mocy ustawy konstytucyjnej nr 95–880 z 4 sierpnia 1995 r.

¹¹ Konstytucja Republiki Francuskiej z 4 października 1958 r., przekł. W. Skrzydło, [w:] Konstytucje państw Unii Europejskiej, red. W. Staśkiewicz, Warszawa 2011, s. 273.

¹² W. Brzozowski, Bezstronność światopoglądowa władz publicznych w Konstytucji RP, Warszawa 2011, s. 77.

¹³ Słownik języka polskiego PWN, red. nauk. M. Szymczak, t. 2 (L-P), Warszawa 1993, s. 6.

¹⁴ J. Falski, Ewolucja republikańskiej..., s. 55.

w przeważającej mierze postanowienia szczegółowe zawarte w aktach prawnych niższego rzędu oraz praktyka sądowa i administracyjna. Zasada świeckości bywa przy tym rozmaicie interpretowana, co w znacznej mierze wynika z lakoniczności określenia charakteru świeckości. Brak jest bowiem w aktualnie obowiązującej ustawie zasadniczej (podobnie jak w Konstytucji 1946 r.) przepisu wyznaniowego, który normowałby problematykę konfesyjną w sposób kompleksowy. W konsekwencji przez jednych świeckość państwa jest uważana za element systemu rozdziału, zdaniem drugich to system rozdziału jest cechą państwa świeckiego, a także terminów tych można używać w zasadzie zamiennie¹⁵.

Konsekwentnie trzeba przyjąć, że państwo może mieć charakter świecki także wtedy, i tak dzieje się najczęściej w praktyce, kiedy elementy składające się na system separacji zostaną enumeratywnie wymienione w tekście ustawy zasadniczej, bez jednoznacznego sformułowania dyrektywy podstawowej (vide art. 25 Konstytucji RP z 1997 r.)¹⁶. Reasumując, zasada świeckości państwa zawarta *expressis verbis* w ustawach zasadniczych IV i V Republiki Francuskiej podlega nieustającej ewolucji, co prowadzi do radykalizacji lub łagodzenia istotnych jej elementów. Zatem idea świeckiego państwa stanowi dyrektywę postępowania dla władzy państwowej i sądowej. O jej ostatecznym kształcie decyduje wola polityczna oraz aktualne uwarunkowania społeczne.

¹⁵ W. Brzozowski, *Bezstronność światopoglądowa władz publicznych w Konstytucji RP*, Warszawa 2011, s. 75.

¹⁶ Szewczyk, *op.cit.*, s. 82.

Nakaz neutralności religijnej w szkołach publicznych

Należy wziąć pod rozwagę, że konflikt pomiędzy dwiema fundamentalnymi zasadami konstytucyjnymi, wolnością sumienia i wyznania oraz świeckością państwa jest aktualnie zarządzany przez władze państwowe. Dane szacunkowe wskazują, że liczba wyznawców islamu to ok. 5 mln¹⁷. Czyni to wyznawców tej religii główną mniejszością religijną (7,5% ogółu społeczeństwa)¹⁸ w większości katolickiej (60%). Biorąc pod uwagę różnice religijne i kulturowe oraz izolację środowisk muzułmańskich stwierdzić trzeba, że państwo podejmuje działania na rzecz szerokiej integracji społecznej, co wynika pośrednio z oczekiwań francuskiego społeczeństwa uznającego, że muzułmanie stanowią zagrożenie (68% Francuzów jest tego zdania)¹⁹.

Kwestia pogodzenia zasady laickości z prawem do uzewnętrzniania swoich przekonań religijnych najbardziej zauważalna stała się w publicznych placówkach nauczania pod koniec lat osiemdziesiątych ubiegłego wieku. Wówczas Rada Stanu w opinii z 27 listopada 1989 roku²⁰ dokonała klarownego wyjaśnienia istoty świeckości państwa. Conseil d'État stwierdziła, że noszenie przez uczniów symboli, za pomocą których chcą okazać swoją przynależność religijną, nie jest co do zasady sprzeczne z zasadą laickości w płaszczyźnie, w której zakłada wolność wypowiedzi i uzewnętrzniania religii. Niemniej jednak noszenie takich symboli, które bądź przez okoliczności ich używania, bądź przez ostentacyjny lub rewindykacyjny charakter uosabiają akt presji, prowokacji, prozelityzmu lub propagandy, stanowią atak na godność lub wolność ucznia czy innego członka edukacyjnej wspólnoty, narażają ich zdrowie lub bezpieczeństwo, przeszkadzają w rozwoju procesu edukacyjnego i wychowawczej roli nauczycieli, w końcu stanowią zagrożenie porządku lub normalnego funkcjonowania publicznej placówki oświatowej – jest zakazane²¹.

Konieczność dokonywania indywidualnych ocen w konkretnych przypadkach, wynikająca z samej

¹⁷ M. Madej, Z. Pasek, Kulturowe i prawne aspekty kontrowersji wokół chusty muzułmańskiej we Francji, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2012, t. 15, s. 196.

¹⁸ <http://features.pewforum.org/grl/population-percentage.php?sort=percentChristian#>

¹⁹ M. Madej, Z. Pasek, Kulturowe i prawne aspekty kontrowersji wokół chusty muzułmańskiej we Francji, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2012, t. 15, s. 215.

²⁰ Opinia Rady Stanu z 27 listopada 1989 r., nr 346.893. Tekst opinii dostępny jest na stronie: <http://www.conseil-etat.fr/media/document//avis/346893.pdf>

²¹ J. Falski, Państwo laickie wobec problemu prezentowania symboli religijnych, „Państwo i Prawo” 2006, z. 6, s. 76.

specyfiki zagadnienia, spowodowała w praktyce wiele konfliktowych sytuacji, w których ostatecznie rozstrzygać musiała Rada Stanu jako najwyższa instancja francuskiego sądownictwa administracyjnego. To pokazuje, że wprowadzanie idei świeckości państwa napotyka problemy praktyczne związane z jej zastosowaniem. Szczególnie istotne są dwie sprawy, które trafiły do ETPC (Dogru v. Francja oraz Kervanci v. Francja)²² z uwagi na fakt, że dotyczyły noszenia symboli religijnych przed wprowadzeniem ustawowego zakazu we Francji.

Zatem w tych dwóch sprawach ETPC musiał dokonać oceny nieformalnego zakazu noszenia symboli religijnych przez uczennice w publicznej szkole francuskiej z art. 9 Konwencji poprzez pryzmat konstytucyjnej zasady świeckości państwa. Analiza tych dwóch wyroków pozwala na wyprowadzenie wielu interesujących wniosków. Przede wszystkim stany faktyczne w tych dwóch sprawach były podobne. Uczennice zostały w 1999 r. relegowane ze swoich szkół za powstrzymywanie się od aktywnego uczestnictwa w zajęciach wychowania fizycznego (nie zdejmowały chust nawet podczas tych lekcji).

W sprawie dotyczącej uczennicy Dogru pojawiła się kwestia zgodności postępowania władz państwowych eliminujących uczniów z uwagi na ich przynależność religijną z zasadą świeckości państwa. Ostatecznie władze francuskie na wszystkich etapach tej sprawy podkreślały, że niestosowanie się do zasad ubioru w szkole stwarza zagrożenie dla bezpieczeństwa publicznego. Skarżąca (Dogru) wykazywała, że relegowanie jej ze szkoły nie miało podstawy prawnej i nie było należycie umocowane jako potencjalne zagrożenie bezpieczeństwa państwa. Powstał zatem istotny problem doktrynalny: czy zasada świeckości państwa i jej ewentualne naruszenie może stanowić przesłankę konieczną do ograniczenia uzewnętrzniania wolności religijnej? ETPC nie mógł tego problemu rozstrzygnąć, gdyż dotyczył on sfery konstytucyjnej państwa francuskiego i dlatego zastosował koncepcję marginesu oceny. Trybunał przyznając prymat francuskiej zasadzie laickości, nie stwierdził naruszenia m.in. art. 9 europejskiej konwencji o ochronie praw człowieka. W istocie problem pozostał.

Trybunał w obu sprawach nie stwierdził naruszenia art. 9 Konwencji, uznając w szczególności, że wnioski władz krajowych, że noszenie zasłony takiej jak chusta islamska było nie do pogodzenia

²² Wyrok ETPCz z 4 grudnia 2008 r. w sprawie Dogru przeciwko Francji, nr skargi 27058/05; Wyrok ETPCz z 4 grudnia 2008 r. w sprawie Kervanci przeciwko Francji, nr skargi 31645/04. Zob. J. Falski, Wokół zakazu symboli religijnych we francuskiej szkole publicznej, „Państwo i Prawo” 2011, z. 12, s. 44–48.

z zajęciami wychowania fizycznego z uwagi na względy zdrowotne i bezpieczeństwa, nie był niezasadny. Trybunał przyjął, że nałożona kara była konsekwencją odmówienia przez skarżące przestrzegania zasad obowiązujących na terenie szkoły, o których zostały właściwie poinformowane nie ich przekonania religijnych, jak twierdziły. Konsekwencją tych orzeczeń była konieczność normatywizacji omawianej problematyki.

W 2003 r. powołano w tym celu specjalną rządową komisję pod kierunkiem Bernarda Stasi. W wyniku jej prac uchwalono ustawę z 15 marca 2004 r. regulującą, w oparciu o zasadę laickości, noszenie symboli lub ubiorów uzewnętrzniających przynależność religijną w szkołach publicznych²³. W konsekwencji do Kodeksu edukacji (Code de l'éducation) wprowadzono art. 141-5-1, który stanowi, że w szkołach, gimnazjach i liceach publicznych noszenie symboli lub strojów, za pomocą których uczniowie w sposób ostentacyjny manifestują przynależność religijną, jest zabronione. Ponadto 18 maja 2004 r. został wydany okólnik ministra edukacji, szkolnictwa wyższego i badań naukowych²⁴, w którego treści sprecyzowano, że przez symbole i stroje, za pomocą których uczniowie ostentacyjnie manifestują przynależność religijną, należy rozumieć te, których noszenie doprowadza natychmiast do rozpoznania wyzwanej przez nich religii – takie jak islamska chusta (niezależnie od jej nazwy), Kippa lub krzyż, oczywiście nadmiernych rozmiarów. Przy jednoczesnym stwierdzeniu, że prawo nie zabrania uczniom noszenia dyskretnych znaków religijnych. W literaturze wskazuje się, że pod pojęciem symboli dyskretnych można umieścić m.in. skromne krzyżyki, gwiazdy Dawida czy też muzułmańskie miniatury dłoni Fatimy²⁵.

Od samego początku rozróżnienie pomiędzy symbolami dyskretnymi oraz takimi, które ujawniają w sposób ostentacyjny przynależność religijną, było problematyczne. Co więcej, w przypadku, gdy dialog z uczniem nie przyniesie rezultatów, podjęcie decyzji o wydaleniu danej osoby z placówki edukacyjnej jest

²³ Loi n° 2004–228 du 15 mars 2004 encadrant, en application du principe de laïcité, le port de signes ou de tenues manifestant une appartenance religieuse dans les écoles, collèges et lycées publics; Journal Officiel du 17 mars 2004, s. 5190. Polskie tłumaczenie zob. Ustawa z 15 marca 2004 r. dotycząca znaków religijnych w szkołach publicznych, przekł. i oprac. M. Zawisłak, „Przegląd Prawa Wyznaniowego” 2012, t. 4, s. 159–160.

²⁴ Circulaire du 18 mai 2004 relative à la mise en oeuvre de la loi n° 2004–228 du 15 mars 2004 encadrant, en application du principe de laïcité, le port de signes ou de tenues manifestant une appartenance religieuse dans les écoles, collèges et lycées publics; Journal Officiel du 22 mai 2004, s. 9033. Polskie tłumaczenie zob. Ogólnik z 18 maja 2004 r. w sprawie wprowadzenia w życie ustawy z 15 marca 2004 r. dotyczącej znaków religijnych w szkołach.

²⁵ A. Czohara, op.cit., s. 35.

zależne od zbadania przez władze oświatowe razem z uczniem i jego rodzicami warunków dalszego wypełniania przez niego obowiązku szkolnego. Oczywiście jednym z powszechnie przyjętych rozwiązań jest kształcenie na odległość, co potęguje powstawanie gett muzułmańskich we Francji.

Rada Konstytucyjna w orzeczeniu z 19 listopada 2004 roku²⁶ stwierdziła, że zakaz noszenia symboli religijnych jest zgodny z konstytucją, ponieważ szanuje zasadę laickości państwa, którą należy rozumieć jako równość wszystkich wobec *wspólnych reguł*. Zatem świeckość państwa pozwala na zabronienie korzystania ze swych przekonań religijnych w celu budowania społeczeństwa pluralistycznego opartego na szacunku do ogólnych reguł republikańskich. Zatem ograniczenie manifestowania przynależności religijnej jest konieczne, aby zapewnić swobodę bycia obywatelem.

Dnia 30 czerwca 2009 r. Trybunał uznał za niedopuszczalne, z powodu oczywistej bezzasadności (na podstawie art. 35 ust. 3 i 4 EKPCz), sześć skarg skierowanych przeciw Francji w sprawach kwestionujących zgodność z EKPCz relegowania uczniów z powodu noszenia przez nich symboli ujawniających w sposób ostentacyjny ich przynależność religijną (chusty lub turbanu sikhijskiego) na terenie placówek szkolnych²⁷. ETPCz skupił się na wykazaniu, że ingerencja w wolność sumienia i wyznania była usprawiedliwiona przesłanką konieczności jej wprowadzenia w społeczeństwie demokratycznym (art. 9 ust. 2 EKPCz). Trybunał zasadniczo powtórzył argumentację ze wspomnianych już, wcześniejszych wyroków w sprawach Dogru i Kervanci przeciwko Francji, mimo że stan faktyczny był zgoła odmienny, gdyż od 2004 roku wprowadzono ustawowy zakaz. To oznacza, że zasada świeckiego państwa chroni wartości republikańskie w sposób niezmienny i stały bez względu na to, czy ograniczenia innych wolności znajdują się w przepisach ustaw, czy też nie. Analizowane rozwiązanie francuskie jest jednym z przykładów pośredniego faworyzowania przez prawodawcę ateistów i agnostyków, którzy nie odczuwają potrzeby uzewnętrzniania swoich przekonań religijnych²⁸.

W kontekście ewentualnego przeniesienia rozwiązań francuskich na grunt polski warto podkreślić, że wprowadzenie zasady świeckości państwa do porządku konstytucyjnego w Polsce wiązałoby się

²⁶ Orzeczenie Rady Konstytucyjnej z 19 listopada 2004 r., nr 2004–505 DC; Journal Officiel du 24 novembre 2004, s. 19885.

²⁷ Aktas przeciwko Francji, nr skargi 43563/08; Bayrak przeciwko Francji, nr skargi 143083/08; Gameleddyn przeciwko Francji, nr skargi 18527/08; Ghazal przeciwko Francji, nr skargi 29134/08; J. Singh przeciwko Francji, nr skargi 254/08; R. Singh przeciwko Francji, nr skargi 27561/08.

²⁸ M. Szewczyk, op.cit, s. 87.

z pokonaniem wielu barier. W pierwszej kolejności zasada świeckości musiałaby być interpretowana w kontekście obowiązujących zasad dotyczących relacji państwo-Kościół wypracowanych przez sądy polskie i praktykę administracyjną. Ponadto, z tej generalnej zasady, co pokazuje przykład francuski, można wytwarzać bardzo pragmatyczne podejście do zmieniającej się rzeczywistości. I to ten aspekt trzeba brać pod uwagę w przyszłości. Argumentem na rzecz możliwości implementowania do prawa polskiego zasady świeckości państwa jest zwiększająca się imigracja nowych obywateli z krajów kulturowo odmiennych. Można więc rozwiązania prawne francuskie na poziomie konstytucyjnym oraz ustawowym wprowadzić także w Polsce mając na celu poprzez zasadę świeckości ochronę tradycji konstytucyjnych oraz kulturowych. Ta zasada może stanowić skuteczne narzędzie propagowania postaw obywatelskich w duchu poszanowania neutralności państwa. Jednak praktyka francuska pokazuje, że idea świeckiego państwa napotyka na opór społeczności muzułmańskiej i tworzy napięcia społeczne.

Ustawowy zakaz zakrycia twarzy

Kolejną odsłoną konfliktu prawnego pomiędzy zasadą świeckości Republiki Francuskiej a wolnością sumienia i wyznania stało się uchwalenie ustawy z 11 października 2010 r. o zakazie zakrywania twarzy w miejscach publicznych²⁹. Prawodawca francuski konsekwentnie wprowadził w życie zasadę otwartości obywatelskiej i pełnej integracji społecznej. Natomiast z treści art. 1 tego aktu normatywnego wyraźnie widać, że w praktyce zakaz został skierowany głównie wobec muzułmańskich kobiet zasłaniających twarze burkami. Naruszenie dyspozycji z art. 1 ustawy z 2010 r. skutkuje nałożeniem kary grzywny lub/i obowiązkiem ukończenia kursu obywatelskiego (art. 3). Z kolei za zmuszenie osoby do zakrycia twarzy – grozi kara pozbawienia wolności do 1 roku i 30 tys. euro grzywny lub pozbawienie wolności do 2 lat i 60 tys. euro grzywny, gdy czyn zostaje popełniony przeciwko małoletniemu. Nietrudno się domyślić, że przepis karny wprowadzony na mocy tej ustawy ma na celu wdrożenie obywatelskiego sposobu myślenia w przypadku wyznawców islamu.

Conseil constitutionnel w orzeczeniu z 7 października 2010 r.³⁰ uznał zgodność z ustawą zasadniczą tej ustawy, odwołując się do postanowień Deklaracji praw człowieka i obywatela z 1789 r. (art. 4, 5 i 10) oraz Preambuły do Konstytucji z 1946 r. stanowiącej o ustawowej gwarancji równych praw kobiet i mężczyzn we wszystkich dziedzinach. Szczególny nacisk Rada Konstytucyjna położyła na wskazanie swojej aprobaty dla niepisanego celu ustawy z 2010 r., jakim jest walka z naruszeniami praw kobiet zakrywających twarz do wolności i równości. Tym samym ochrona wolności sumienia i wyznania doznała ograniczenia poprzez uniemożliwienie swobodnego manifestowania przynależności religijnej w przestrzeni publicznej.

ETPCz rozpatrując skargę francuskiej obywatelki wyznania muzułmańskiego, w wyroku z 1 lipca 2014 r. w sprawie S.A.S. przeciwko Francji³¹ uznał postanowienia przedmiotowej ustawy za zgodne m.in. z art. 9 EKPCz. Trybunał powołał się na relatywnie duży margines swobody w zakresie regulacji

²⁹ Loi n° 2010–1192 du 11 octobre 2010 interdisant la dissimulation du visage dans l'espace public (1); Journal Officiel n°0237 du 12 octobre 2010, s. 18344. Polskie tłumaczenie zob. Francuska ustawa numer 2010–1192 z 11 października 2010 roku zakazująca zakrycia twarzy w miejscach publicznych, przekł. M. Zawiślak, „Przegląd Prawa Wyznaniowego” 2011, t. 3, s. 81–82.

³⁰ Orzeczenie Rady Konstytucyjnej z 7 października 2010 r., nr 2010–613 DC; Journal Officiel du 12 octobre 2010, s. 18345.

³¹ Wyrok ETPCz z 1 lipca 2014 r. w sprawie S.A.S. przeciwko Francji, nr skargi 43835/11.

stosownych zagadnień w wewnętrznych porządkach prawnych – z uwagi na brak jednolitego standardu postępowania w tym względzie wśród państw będących stronami EKPCz. Takie stanowisko nie może dziwić, tym bardziej że świeckość w wersji francuskiej jest owocem tradycji zapoczątkowanej w czasach Rewolucji Francuskiej. Analizując kasus francuski, ETPCz przyjął, że penalizowane w ustawie z 11 października 2010 r. czyny stanowią naruszenie naczelnych wartości V Republiki Francuskiej, takich jak: wolność, równość i braterstwo, które stanowią podstawę pokoju społecznego, jedności narodu, poszanowania godności osoby ludzkiej oraz równości kobiet i mężczyzn. ETPC wyprowadził wniosek, że zasłanianie twarzy w przestrzeni publicznej jest niezgodne z elementarnymi wymaganiami *życia razem* w społeczeństwie francuskim. Przepisy ustawy z 2004 r. oraz z 2010 r. doprowadziły do naruszenia neutralności państwa w sprawach światopoglądowych, gdyż celem tych ustaw jest pośrednio promowanie postaw republikańskich. W przypadku konfliktu reguł laickości oraz wolności religijnej trudno jest wyobrazić sobie skonstruowanie takich rozwiązań, które nie będą skutkowały naruszeniem jakiegось z tych zasad. W praktyce, w konkretnych przypadkach ustawodawca musi de facto przyznawać prymat jednej z nich kosztem drugiej. Trzeba przede wszystkim pamiętać o *faktycznym ratio legis implementacji omówionych przepisów, jakim były i są nadal problemy wiążące się z funkcjonowaniem w społeczeństwie francuskim znacznej części wyznawców islamu, niesprowadzające się bynajmniej wyłącznie do ubierania symbolicznych chust przez muzułmańskie kobiety czy zasłaniania twarzy. Przedmiotowe zmiany normatywne były próbą reakcji prawodawców na fakt, że pewna liczba osób mieszkających nad Sekwaną nie akceptuje i nie rozumie naczelných idei Republiki Francuskiej. Nie tylko dotyczących świeckości, ale także, chociażby pozycji kobiety w społeczeństwie*³².

M. Szewczyk uważa, że *zakaz noszenia symboli religijnych przez uczniów szkół publicznych oraz zabronienie zakrywania twarzy w przestrzeni publicznej stanowią niezaprzeczalne przykłady radykalizacji rozumienia francuskiej zasady świeckości państwa względem modelu pierwotnego przyjętego w ustawie z 1905 r. o rozdziale Kościołów od Państwa*³³.

W 2013 r. socjalistyczny rząd francuski zdecydował o wprowadzeniu tzw. karty sekularyzmu we

³² M. Szewczyk, op.cit, s. 90.

³³ M. Szewczyk, op.cit, s. 89.

wszystkich szkołach w kraju. Dokument zawiera piętnaście zasad i jego rolą ma być zapewnienie uczniom poszanowania wolności sumienia³⁴. W tekście karty, krytykowanej ze szczególnym nasileniem przez środowiska muzułmańskie znajdują się m.in. potwierdzenie świeckiego charakteru Republiki Francuskiej (pkt 1 i 2), zakaz wyrażania poglądów politycznych i religijnych przez nauczycieli w czasie wykonywania obowiązków zawodowych (pkt 11), zasadę świeckości lekcji szkolnych (pkt 12) czy wreszcie powtórzenie zakazów dotyczących symboli religijnych lub strojów noszonych przez uczniów (pkt 14). W praktyce znaczenie regulacji ustawy z 9 grudnia 1905 r. o rozdziale Kościołów od Państwa ma coraz mniejsze znaczenie z uwagi na liczne wyjątki od zawartych w niej reguł przyjęte w innych aktach prawnych czy też zaakceptowane w praktyce sądowej i administracyjnej. Nadal ta ustawa stanowi serce systemu rozdziału kościołów od państwa, ale jej stosowanie zależy od czynników politycznych bardziej niż prawnych.

³⁴ http://www.gouvernement.fr/sites/default/files/fichiers_joints/charte_laicite.pdf

Ochrona wolności religijnej

Rozdział kościołów od państwa na mocy ustawy z 1905 roku nie spowodował zakazu działalności grup religijnych ani też nie oznaczał zakazu manifestowania przynależności religijnej. Głównym skutkiem tej ustawy jest zagwarantowanie poszanowania wolności wypowiedzi dla wszystkich także dla osób wierzących. Pierwszą konsekwencją tego stanu rzeczy jest wolność samoorganizacji dla osób wierzących według ich uznania. Osoby wierzące same mogą wybrać formę organizacyjną swojej działalności, byleby tylko nie sprzeciwiała się porządkowi publicznemu. Praktyce wspólnoty religijne mogą być we Francji tworzone na podstawie ustawy z 1901 roku o stowarzyszeniach, na podstawie ustawy z 1905 roku jako stowarzyszenia kultu oraz jako kongregacje religijne.

Art. 2 ustawy z 1 lipca 1901 roku o stowarzyszeniach brzmi *stowarzyszenia osób mogą być tworzone swobodnie bez uprzedniego zezwolenia lub deklaracji, ale mają one zdolność prawną tylko wtedy, gdy przestrzegają postanowień artykułu 5*. W praktyce prawo o stowarzyszeniach nie jest stosowane do kościołów, gdyż ich organizację regulują przepisy ustawy z 1905 roku. Przepisy zagwarantowały wolność kościołom do samoorganizacji zgodnie z ich tradycją, zwyczajami, tak aby zapewnić wolność manifestowania przynależności religijnej.

Grupy religijne mogą tworzyć kongregacje religijne lub stowarzyszenia kultu. W pierwszym przypadku prawo nigdy nie zdefiniowało czym są kongregacje religijne. Generalnie rzecz ujmując pod tą nazwą, kryją się wspólnoty katolickie, takie jak zgromadzenia zakonne. Kongregacje nie podlegają podatkowi od spadków, co pozwala im otrzymywać darowizny i majątek, a tym samym zgromadzić znaczny majątek. W czasie Rewolucji Francuskiej dokonano konfiskaty majątku kościelnego, w tym zgromadzeń zakonnych. Prawo o stowarzyszeniach z 1901 roku stanowi, że kongregacje muszą być upoważnione i że upoważnienie to może wynikać tylko z prawa, które określi warunki ich funkcjonowania.

Dekret z 16 sierpnia 1901 roku zawiera rozdział dotyczący kongregacji religijnych. Art. 1 tego dekretu stanowi wypełnienie dyspozycji przewidzianej w artykule 5 ustęp 2 ustawy z 1 lipca 1901 r., deklarację założycielską składają ci, którzy w jakimkolwiek charakterze są odpowiedzialni za zarządzanie stowarzyszeniem. W ciągu miesiąca podaje się je do wiadomości publicznej przez umieszczenie w dzienniku urzędowym wyciągu zawierającego datę deklaracji, tytuł i przedmiot stowarzyszenia oraz

wskazanie jego siedziby statutowej. Ten sam dekret nie zawiera precyzyjnego określenia, czym jest kongregacja religijna. Z kolei ustawa z 4 grudnia 1902 roku wprowadziła przestępstwo polegające na otworzeniu placówki kongregacji bez uprzedniej zgody państwa. Ustawa z 1905 roku nie zmodyfikowała statusu prawnego kongregacji religijnych, tym samym potwierdziła ich wyjątkową pozycję w systemie prawa francuskiego. Wspomnieć trzeba, że te przepisy pozwalają aktualnie na tworzenie nowych kongregacji o charakterze religijnym m.in. dekret z 24 sierpnia 1995 dotyczący uznania prawnego kongregacji wspólnoty buddyjskiej Dashang Kagyu Ling oraz dekret 2 lipca 1996 dotyczący uznania prawnego kongregacji wspólnoty buddyjskiej Dachang Vajradhara Ling. Na podstawie tych przepisów doszło do zalegalizowania wielu wspólnot chrześcijańskich np. wspólnota zakonna prawosławna Zmartwychwstania, wspólnota Armia Zbawienia³⁵.

Samo pojęcie kongregacji nie jest zdefiniowane bardziej szczegółowo niż pojęcie religii lub kultu, niemniej jednak orzecznictwo próbowało określić kryterium identyfikacji tych wspólnot bezpośrednio po wejściu w życie ustawy o stowarzyszeniach. W jednym z orzeczeń Rada Stanu (dalej w skrócie RS) stwierdza, że istnienie zgromadzenia mogło wynikać jedynie z szeregu okoliczności, których ocena należy do organu sądowego. Najpierw członkowie są związani trzema ślubami prawa kanonicznego: ubóstwa, czystości i posłuszeństwa, następnie żyją wspólnie i ostatecznie podlegają władzy reguły zatwierdzonej przez kościół³⁶.

Kongregacje mają swobodę ustanawiania własnych statutów, a zatem Rada Stanu interweniuje jedynie w celu kontrolowania ich zgodności z porządkiem publicznym i prawem oraz w celu sprawdzenia, czy rzeczywiście dana grupa ma charakter kongregacji. Z drugiej strony dekret z 13 lutego 1790 roku zabrania składania ślubów wieczystych. W końcu kontrola RS dotyczy także wszelkiej zmiany statutów cywilnych, której nie można dokonać bez dekretu za zgodą RS, podobnie jak rozwiązanie kongregacji, które może nastąpić za zgodą RS. *Kongregacje są z pewnością stowarzyszeniami, ale szczególnego rodzaju, ponieważ pochłaniają całą działalność swoich członków*³⁷. Według Duguit nie ma nic, co odróżniałoby

³⁵ C. Benelbaz, *Le principe de laïcité en droit public français*, Paris 2011, s. 368.

³⁶ CE, 14 listopada 1989, Dalloz 2002, nr 21.

³⁷ M. Audibert, *Laïcité et liberté d'association et de fondation : le régime des congrégations*, in: *La Laïcité*, Paris 1960, s. 285-308.

kongregację od zwykłego stowarzyszenia. Ten autor sam stwierdza, że system kongregacji to jest bezpośrednie pogwałcenie zasad wolności zrzeszania się i że celem ustawodawcy z 1901 r. było zapewnienie wolności zrzeszania się w ogóle, niż poddanie pewnych stowarzyszeń kongregacji rygorystycznemu systemowi nadzoru³⁸. Z kolei Romieu stwierdza, że *duch prawa z 1901 roku jest tak szeroki na korzyść stowarzyszeń, jak i restrykcyjny w odniesieniu do kongregacji*. Formalne utrzymanie praw dotyczących kongregacji w prawie może być analizowane częściowo jako odstępstwo od zasady świeckości w zakresie, w jakim państwo uznaje religijną strukturę uprawnionych kongregacji. Aktualnie w zakresie działalności kongregacji zastosowanie znajdują przepisy ustawy z 1901 roku o stowarzyszeniach oraz przepisy dekretu z 16 sierpnia 1901 dotyczące wprowadzenia w życie przepisów o stowarzyszeniach.

Do francuskiego porządku prawnego na mocy ustawy z 1905 roku wprowadzono nowy rodzaj zrzeszeń osób religijnych-stowarzyszenia kultu. Stowarzyszenie kultu jest powoływane *w celu zapewnienia kosztów, utrzymania i publicznego sprawowania kultu*. Stosownie do zasad ustawy z 1905 roku niemożliwe było dalsze funkcjonowanie jednostek organizacyjnych Kościoła katolickiego i innych kościołów na dotychczasowych zasadach. W rzeczywistości ograniczono autonomię kościołów. Wprowadzenie obowiązkowego modelu stowarzyszeń kultu we Francji wywołało sprzeciw Stolicy Apostolskiej (*Vehementer nos* 1906 oraz *Gravissimo officii* 1906).

Rada Stanu będzie musiała interweniować w celu uspokojenia nastrojów i będzie konsultowała w kwestii, czy publiczne nabożeństwa organizowane z inicjatywy indywidualnej poza jakimkolwiek stowarzyszeniem, nawet de facto, mogą odbywać się na warunkach przewidzianych przez ustawę z 30 czerwca 1881 r. o wolności zgromadzeń. Tę kwestię poruszył sąd kasacyjny w jednym z orzeczeń z 25 i 31 października 1906 roku. Rada Stanu stwierdziła, że *poprzez przyznanie korzystnego reżimu poprzez zwolnienie z pewnych formalności przewidzianych prawem w związku ze zgromadzeniami mającymi na celu celebrację kultu, odbywającymi się w lokalach należących do związku wyznaniowego lub udostępnionych mu... koniecznie oznacza, że inne publiczne zgromadzenia religijne podlegają reżimowi prawa powszechnego ustanowionego przez wspomnianą ustawę*.³⁹

³⁸ L. Duguit, *Traite de droit constitutionnel*, tom II, Paris 1911, s. 151, 165.

³⁹ CE, 25 i 31 października 1906, nr 145.641.

Trzeba wspomnieć, że dopiero encyklika z 1924 roku *Maximiam gravissimamque* pozwoliła na tworzenie stowarzyszeń diecezjalnych zgodnie z zasadami statutu przygotowanego przez władze kościelne przedłożonego Radzie Stanu, która w opinii z 13 grudnia 1923 r. uznała je za niesprzeczne z prawem francuskim.⁴⁰ Stowarzyszenia diecezjalne nie podlegają żadnym zezwoleniom administracyjnym, muszą po prostu przestrzegać art. 18 i 19 ustawy z 1905 r. Administracja państwowa mogłaby jednak zweryfikować prawdziwość charakteru religijnego i relacji między stowarzyszeniem a oficjalnymi władzami wyznania, z którym się identyfikuje⁴¹.

Przedmiotem działalności stowarzyszenia kultu, który jest brany pod uwagę przy rejestracji, określa art. 19 ustawy, ale także statut stowarzyszenia. Zatem stowarzyszenie kultu musi mieć za swój wyłączny cel sprawowanie kultu. Chodziło oczywiście o to, aby niektórzy bojownicy wśród wiernych nie chcieli pełnić ról politycznych lub społecznych pod pozorem wspólnot religijnych. Dlatego też w 1905 r. podjęto wiele środków ostrożności, aby wyraźnie oddzielić to, co duchowe, od tego, co doczesne. Znowu orzecznictwo dookreśliło pewne zasady. W jednej ze spraw sędziowie uznali, że przysłówek wyłącznie nie przeszkadzał stowarzyszeniu w podejmowaniu również funkcji charytatywnych i pomocowych na rzecz potrzebujących wiernych⁴². Z drugiej strony orzecznictwo dotyka problemu stowarzyszeń, które są mylone z sektami i ostatecznie okazuje się, że w tej materii istnieje pewna linia orzecznicza. Tak było w przypadku odmowy zarejestrowania w 1983 roku stowarzyszenia *Fraternite des Serviteurs du Monde Nouveau*, w 1985 stowarzyszenia chrześcijańskiego *Les Temoins de Jehovah de France* i w 1986 roku stowarzyszenia *Troisieme Eglise du Christ scientiste*⁴³.

W przypadku świadków Jehowy wydano odmowę, gdyż RS stwierdziła, że sekta może korzystać ze statusu stowarzyszenia kultu jedynie pod warunkiem, że jest ruchem religijnym utworzonym w celu sprawowania kultu, który musi być ponadto jej wyłącznym przedmiotem i którego praktyki muszą być zgodne z porządkiem publicznym. W przedmiotowej sprawie prefekt odmówił zezwolenia na jego zarejestrowanie, a następnie RS wydała dekret potwierdzający tę odmowę. Jest jasne, że ustawa z 1905

⁴⁰ CE avis nr 185.707 z 13 grudnia 1923

⁴¹ TA Paris 27 marca 1998 association Fraternité sacerdotale Saint-Pie X, rec. S. 626.

⁴² Cous cassation 1 lipca 1968, bulletin nr 189 w przedmiocie stowarzyszenia prawosławnego rosyjskiego świętej Anastazji, które miało na celu pomoc osobom starszym i potrzebującym

⁴³ CE 21 stycznia 1983, DA 1983, nr 106; CE 1 lutego 1985, RDP 1985, s. 483, concl. F. Delon.

roku ma zastosowanie nie tylko do religii uznanych (tradycyjnych), lecz także do takich, które mają *stały charakter* i dotyczą nowych kultów wprowadzonych we Francji, nawet powstałych niedawno. RS stwierdziła, że świadkowie Jehowy to rzeczywiście kult religijny, ale celem ich stowarzyszenia nie jest wyłącznie religijność. I to właśnie spowodowało, że stowarzyszenie świadków Jehowy we Francji działa w formie stowarzyszenia zagranicznego pod nazwą Stowarzyszenie świadków Jehowy. Następnie od 1981 roku zmieniło formę prawną na stowarzyszenie chrześcijańskie Świadków Jehowy we Francji i działa w oparciu o przepisy ustawy z 1905 roku. RS odmówiła jednak przyjęcia globalnej darowizny majątku pierwszego stowarzyszenia, gdy obie organizacje połączyły się.

Jeszcze mocniej kwestię odpowiedniego zastosowania właściwych przepisów RS potwierdziła w orzeczeniu z 1989 roku, gdzie stwierdziła, że *żadna grupa, bez względu na jej cel, nie ma prawa arbitralnie wybierać reżimu prawnego, który ma do niej zastosowanie, nawet jeśli status, który rzekomo stosuje, jest zwykłą deklaracją skierowaną do organu administracyjnego*⁴⁴.

Zatem do zarejestrowania stowarzyszenia kultu konieczne jest, aby istniał kult i aby przedmiotem działalności były wyłącznie działania kultowe. Orzecznictwo daje wiele przykładów, kiedy można dokonać odmowy zarejestrowania, np. stowarzyszenie zajmowało się publikacją i rozpowszechnianiem doktrynalnym⁴⁵, stowarzyszenie dbało o promocję życia duchowego, edukację życia społecznego i kulturalnego społeczności⁴⁶ lub stowarzyszenie miało jeszcze inne cele [...] działalność kulturalną i artystyczną⁴⁷.

RS potwierdziła w orzeczeniu z 24 października 1997 roku w sprawie lokalnego stowarzyszenia świadków Jehowy, że *uznanie charakteru kultu stowarzyszenia jest zatem podporządkowane obserwacji istnienia kultu i warunku, że jego sprawowanie jest wyłącznym przedmiotem zrzeszania się*. RS podjęła także bardzo konkretne wytyczne w zakresie wyrejestrowania stowarzyszenia kultu *wykonywanie innej działalności mogłoby wówczas wykluczyć ją z korzystania ze statusu stowarzyszenia religijnego, chyba że działalność ta jest bezpośrednio związana z praktykowaniem kultu i ma ściśle incydentalny charakter*⁴⁸.

⁴⁴ CE nr 346.040, 14 listopada 1989.

⁴⁵ CE 21 stycznia 1983.

⁴⁶ CE 29 października 1990.

⁴⁷ CE 9 października 1992.

⁴⁸ CE 24 października 1997.

RS poprzez działalność orzeczniczą dokonała klarownej wykładni co należy rozumieć pod pojęciem stowarzyszenia kultu. Jednocześnie nadal problematyczne jest zdefiniowanie czym jest sekta. Według L. Duguit religia jest faktem indywidualnym i faktem społecznym składającym się z dwóch elementów wiary i rytuału lub kultu⁴⁹. Co ciekawe RS nie odmówiła zarejestrowania unii ateistów we Francji, które *wierzy, że Bóg jest mitem*, o ile stowarzyszenie nie zamierza pokrywać kosztów utrzymania lub publicznego odprawiania kultu ani składać hołdu bóstwu według niektórych obrzędów⁵⁰.

Problem sekt i ich negatywnego wpływu na społeczeństwo został dobrze zdiagnozowany poprzez wprowadzenie szeregu przepisów do francuskiego kodeksu karnego. Zabronione jest: niesprawiedliwe lub niezgodne z prawem zbieranie środków finansowych, stosowanie tortur lub barbarzyństwa (art. 222-1), umyślne zabójstwo (222-1), podżeganie do samobójstwa (art. 223-13), przetrzymywanie i porwanie (art. 224-1), mimowolne uderzenia i kontuzje (art. 221-6, 222-19). Także inne przestępstwa pomagają w zwalczaniu działalności sekciarskiej, są to: nawoływanie do przemocy (art. 222-23), agresja seksualna (art. 222-27), sutenerstwo (art. 225-5).

Na mocy specjalnej ustawy nr 2001-504 z 12 czerwca 2001 roku wprowadzono definicję sekty: *każda osoba prawna, niezależnie od jej formy prawnej lub celu, która prowadzi działalność, której celem lub skutkiem jest stworzenie, utrzymanie lub wykorzystanie psychicznego, lub fizycznego podporządkowania osób uczestniczących w tych czynnościach*. Celem ustawy jest wzmocnienie indywidualnej wolności jednostki. Dzięki temu do francuskiego kodeksu karnego wprowadzono przestępstwo (art. 223-15-2):

Oszukańcze wykorzystanie stanu niewiedzy lub słabości małoletniego lub osoby, której szczególna bezbronność ze względu na wiek, chorobę, niepełnosprawność, upośledzenie fizyczne lub umysłowe lub ciężę jest oczywista lub znana sprawcy, lub osoby znajdującej się w stanie psychicznego lub fizycznego podporządkowania wynikającego z wywierania poważnej lub powtarzającej się presji lub stosowania technik mogących wpłynąć na jej osąd, w celu doprowadzenia małoletniego do popełnienia przestępstwa, podlega karze trzech lat pozbawienia wolności i grzywnie w wysokości 375 000 euro, jest oczywiste lub

⁴⁹ L. Duguit, *Traite de droit constitutionnel*, Paris 1925, s. 455.

⁵⁰ CE 17 czerwca 1988.

wiadome sprawcy lub osobie znajdujacej się w stanie psychicznego lub fizycznego podporządkowania wynikajacego z wywierania powaznej lub powtarzajacej się presji lub stosowania technik mogacych wplynac negatywnie na jej osad, w celu doprowadzenia tego maloletniego lub tej osoby do dzialania lub powstrzymania się od dzialania, ktore jest dla niej powaznie szkodliwe.

W przypadku popelnienia przestepstwa przez faktycznego lub prawnego przywodce grupy prowadzacej dzialania, ktorych celem lub skutkiem jest stworzenie, utrzymanie lub wykorzystanie psychologicznego lub fizycznego podporządkowania osob uczestniczacych w tych dzialaniach, kary zostaja zaostrzone do pieciu lat pozbawienia wolności i grzywny w wysokosci 750 000 euro.

Jeśli przestepstwo zostalo popelnione w ramach zorganizowanego gangu przez czlonkow grupy prowadzacej dzialalnosc, ktorej celem lub skutkiem jest stworzenie, utrzymanie lub wykorzystanie psychicznego lub fizycznego podporządkowania osob bioracych udzial w tych dzialaniach, kary zostaja zaostrzone do siedmiu lat pozbawienia wolności i grzywny w wysokosci miliona euro.

Trafnie idee swieckości państwa w kontekście nowych ruchów religijnych określił G. Koubi *laïcité* jest zasadą prawną, ktorej nie mozna zdefiniowac w odniesieniu do religii, ktora czesto jest uwazana za dominujaca. Mozna ja analizowac jako gwarancje wszystkich praw i wolności. W związku z tym nawet jeśli stosowanie zasady, ktora generuje, jest wieloaspektowe, nie mozna jej zredukowac do konkretnej zasady tolerancji⁵¹.

Przepisy ustawy z 1905 roku same w sobie wzmacniają gwarancje swobodnego praktykowania kultu, poniewaz jego art. 32 przewiduje sankcje karne wobec osob zaklacajacych przebieg wydarzeń religijnych w miejscach kultu religijnego. Ochrona miejsc kultu religijnego jest potwierdzona przez liczne orzeczenia sadowe. W jednej ze spraw Sad kasacyjny w Paryżu potwierdzil, ze *okupowanie kościoła przez innego księdza lub grupe osob ujawnia istnienie bezprawnego manifestowania nieporzadku upowazniajacego proboszcza do wystapienia z wnioskiem do policji o ich wydalenie*⁵².

Szczegolowe warunki uzewnetrzniania religii reguluje art. 27 ustawy z 1905 roku. Art. 27. Uroczystosci, procesje i inne przejawy zewnetrzne kultu religijnego nadal beda podlegaly artykulom 95

⁵¹ C. Benelbaz, *Le principe de laïcité en droit public français*, Paris 2011, s. 401.

⁵² C.cass. 17 pazdziernika 1978, Abbé Coache c. abbe Bellego et autres, bulletin I, nr 308, s. 237.

i 97 ustawy miejskiej z 5 kwietnia 1884. Dzwonienie dzwonów będzie regulowane zarządzeniem władz miejskich a w przypadku braku zgody między merem a przewodniczącym lub dyrektorem stowarzyszenia kultowego, podlega zarządzeniom prefektury. Przepisy administracji publicznej przewidziane w artykule 43 niniejszej ustawy określają warunki i przypadki, w jakich dzwonienie w dzwony będzie mogło mieć miejsce w celach niereligijnych.

W 1909 roku w głośnej sprawie opata Oliviera⁵³ Naczelnik Sądu Administracyjnego uchylił wyrok wydany przez burmistrza Sens, zakazujący *manifestacji religijnych, a zwłaszcza tych, które odbywają się na drogach publicznych w czasie pogrzebu*. Ten przełomowy wyrok RS stał się początkiem liberalnego orzecznictwa. Orzecznictwo to uwzględniało z jednej strony fakt, że burmistrz musi przeciwdziałać konkretnemu i poważnemu zagrożeniu porządku publicznego, a z drugiej strony, że należy brać pod uwagę zwyczaje oraz brak wymogu uprzedniego ich zgłaszania, ponieważ data ceremonii religijnych jest zwykle wcześniej znana, tak jak na przykład wizyta na cmentarzu i modlitwa za zmarłych w dniu Wszystkich Świętych⁵⁴.

Na mocy art. 31 ustawy z 1905 roku karze podlegają ci, którzy czynem, przymusem lub groźbami wobec innej osoby bądź powodując u niej obawę, że straci pracę lub narazi na poniesienie szkody ją, jej rodzinę lub majątek, doprowadzą ją do zaprzestania wykonywania praktyk religijnych, uczestniczenia lub zaprzestania uczestniczenia w stowarzyszeniu kultowym, do ponoszenia lub zaprzestania ponoszenia kosztów utrzymania kultu. Jednocześnie karze podlegają także ci, którzy przeszkadzaliby, opóźniali lub przerywali wykonywanie praktyk religijnych poprzez zamieszki, lub powodowane zakłócanie porządku w lokalu służącym do wykonywania tych praktyk (art. 32).

Z kolei art. 34 ustawy z 1905 roku określa granice wolności sumienia i wolności religii. Art. 34. Każdy duchowny, który w miejscu, gdzie wykonywane są religijne praktyki publicznie, obrażałby lub szkalował obywatela sprawującego służbę publiczną poprzez wypowiedzi ustne, czytanie lektur rozpowszechnianie pism lub umieszczanie plakatów, będzie ukarany grzywną od pięciuset do trzech tysięcy

⁵³ Long, Marceau, Pierre Weil i Georges Braibant. 1996. Grands arrêts de la jurisprudence administrative. no. 22, CE, 19 lutego 1909, Abbé Olivier, 86–89; Sirey, 1909, 3. 34. Concl. Chardenet; Dalloz, 1910. 3. 121, Jèze footnote

⁵⁴ P. Nelidoff, *The Presence of the Cross in Public Spaces: France*, w: *Presence of the Cross in Public Spaces*, red. P. Stanisz, M. Zawiślak, M. Ordon, Cambridge 2016, s. 48-49.

franków oraz karą pozbawienia wolności od jednego miesiąca do jednego roku lub jedną z tych kar.

Aktualnie we francuskim prawie karnym, w tym także obowiązującym w trzech departamentach: Górnym Renie, Dolnym Renie, Mozeli, obowiązują przepisy odnoszące się do ochrony przekonań religijnych. Przede wszystkim są to przepisy art. 625–7; 625–8; 625–8–1; 625–8–2 k.k., a także przepisy karne ustawy z 29 lipca 1881 r. o wolności prasy.

Również ustawa z 1905 r. gwarantuje każdemu możliwość wyrażania przekonań religijnych w życiu publicznym. W 2017 r. francuski k.k. zaostrzył sankcje karne w stosunku do przestępstwa zniesławienia i zniewagi, jakich można się dopuścić przeciwko osobie lub grupie osób z powodu przynależności religijnej. W konsekwencji zmiana przedmiotu ochrony z Boga na przekonania religijne spowodowała wzmocnienie ochrony prawnej ludzi wierzących przed różnymi formami zachowania dyskryminującymi ich uczucia religijne, w szczególności w miejscach niepublicznych⁵⁵.

We Francji większość oskarżeń opierających się na zarzucie naruszenia przekonań religijnych dotyczy przepisów art. 23, 24 i 32 ustawy z 29 lipca 1881 r. o wolności prasy⁵⁶. Przepis art. 24 cytowanej ustawy przewiduje karalność publicznej prowokacji do dyskryminacji, nienawiści lub przemocy wobec osoby, lub grupy osób za przynależność do grupy etnicznej, narodu, rasy lub określonej religii bądź z powodu braku przynależności. Karalne jest także usiłowanie popełnienia przestępstwa publicznej prowokacji za pomocą jednego ze środków wymienionych w art. 23 ustawy o wolności prasy, choćby nie nastąpił skutek prowokacji. Stosownie do dyspozycji tego przepisu możliwe jest ukaranie autora wpisu internetowego, jeśli na podstawie jego treści może dojść do dyskryminacji.

Stosownie do dyspozycji art. 32 ustawy o wolności prasy karalności podlega publiczne zniesławienie. Reasumując, podając w wątpliwość dogmaty wiary, wyszydzając przedmiot czci religijnej, nie wypełnia się znamion przestępstw określonych w art. 23, 24 i 32 ustawy o wolności prasy. Dopiero intencjonalne wyszydzanie przedmiotów czci religijnej w powiązaniu z cechą danej osoby lub grupy osób podlegać będzie karze⁵⁷.

⁵⁵ M. Zawiślak, Od przestępstwa bluźnierstwa do prawnokarnej ochrony przekonań religijnych we francuskim prawie karnym, *Studia Prawnicze KUL* 2/2020, s. 372-373.

⁵⁶ Loi du 29 juillet 1881 sur la liberté de la presse.

⁵⁷ Zob. M. Zawiślak, Od przestępstwa bluźnierstwa do prawnokarnej ochrony przekonań religijnych we francuskim prawie karnym, *Studia Prawnicze KUL* 2/2020, s. 360-361.

W praktyce znowelizowane przepisy francuskiego k.k. wzmocniły sankcje karne wobec niepublicznej prowokacji, zniesławiania i zniewagi o charakterze rasistowskim, seksistowskim, homofobicznym lub ze względu na niepełnosprawność na warunkach podobnych do tych przewidzianych w ustawie z 29 lipca 1881 r. o wolności prasy oraz na mocy ustawy nr 2017–86 z 27 stycznia 2017 r. dotyczącej równości i obywatelstwa w odniesieniu do przestępstw prowokacyjnych, zniesławienia oraz rasistowskich lub dyskryminujących zniewag popełnianych w sposób publiczny⁵⁸.

⁵⁸ Preambuła dekretu nr 2017–1230 z 3 sierpnia 2017 r. odnoszącego się do niepublicznych prowokacji, zniesławień i zniewag o charakterze rasistowskim lub dyskryminacyjnym, JORF n°0182 du 5 août 2017, texte n° 9. [Dziennik Ustaw nr 0182 z 5 sierpnia 2017, tekst nr 9].

Ograniczenia wolności sumienia i wyznania w świetle orzecznictwa francuskiego

Początkowo z ideą świeckiego państwa wiązało się poszanowanie wolności sumienia i wyznania oraz równość wszystkich obywateli bez względu na wyznawaną wiarę. Wraz z wprowadzeniem ustawy z 1905 roku model relacji państwo-kościół zaczął ulegać stopniowej ewolucji prawnej, również politycznej. Początkowo przede wszystkim w zakresie wyrażenia przez państwo francuskie zgody na działalność obok stowarzyszeń kultowych również katolickich stowarzyszeń diecezjalnych. Ponadto wyraźnie dostrzegalnym przykładem transformacji były wprowadzane systematycznie wyjątki od zasady niefinansowania przez państwo wspólnot religijnych tzw. pośrednia pomoc materialna ze środków publicznych.

Aktualnie ograniczenia manifestowania przynależności religijnej poprzez zakaz manifestowania przynależności religijnej w szkole publicznej oraz poprzez nakaz odsłonięcia twarzy w miejscach publicznych stanowią wyraz dążenia państwa francuskiego do promocji postaw obywatelskich opartych i zakorzenionych w tradycji republikańskiej. W ostatnich latach przyznawanie prymatu regule laickości kosztem zasad wolności sumienia i wyznania oraz neutralności państwa w sprawach światopoglądowych to przykłady radykalizacji rozdziału Kościoła od państwa. Ochrona osób wierzących z uwagi na przysługujące im prawo do wolności sumienia i wyznania została mocno ograniczona i jest niemal pewne, że przegra z nadrzędnością idei świeckiego państwa. Wprowadzenie zakazu noszenia symboli religijnych lub strojów, za pomocą których uczniowie szkół publicznych manifestują ostentacyjnie swoją przynależność wyznaniową, zabronienie zakrywania twarzy w przestrzeni publicznej czy też umieszczenie w szkołach tzw. karty świeckości to przykłady promocji wartości republikańskich lansowanej przez władze państwowe. Państwo w tego typu działaniach nie jest już neutralne, biorąc pod uwagę kontekst społeczny, w jakim wymienione rozwiązania prawne zostały ustanowione. Wszystko to sprawia, że uprawniona wydaje się teza o wielokierunkowości ewolucji francuskiego modelu relacji państwo-kościelnych. W pewnych sprawach mieszczących się w szerokim w końcu zakresie przedmiotowym tych stosunków doszło do osłabienia oddzielenia, podczas gdy w innych wręcz przeciwnie⁵⁹.

⁵⁹ M. Szewczyk, op.cit, s. 92.

Konflikty pomiędzy ochroną wolności sumienia i wyznania a zasadą świeckości są rozstrzygane na korzyść tej ostatniej. W praktyce to oznacza ograniczenie wolności sumienia i religii a często także możliwość swobodnego jej praktykowania publicznie. Analiza spraw sądowych, w szczególności Dogru i Karvanci jednoznacznie wskazuje, że państwo francuskie opowiada się za modelem świeckiego państwa nawet kosztem ograniczenia innych wolności gwarantowanych konstytucyjnie. Próby zmiany tego stanu rzeczy nie przyniosły dotychczas efektu, nawet przed ETPC. Z drugiej strony od przełomowego orzeczenia z 19 lipca 2011 roku dotyczącego finansowania celów religijnych ze środków państwowych widać wyraźnie, że rozdział finansowy jest delikatnie mówiąc minimalizowany na rzecz legalnego finansowania celów kultu religijnego. To oczywiście pokazuje, że praktyka francuska jest pełna sprzeczności i jest podporządkowana doraźnym celom politycznym. Wydatek ponoszony na rzecz lokalnej społeczności religijnej i w celu zaspokojenia ich potrzeb religijnych bez względu na uzasadnienie będzie łamał reguły ustanowione w ustawie z 1905 roku – zakaz finansowania celów religijnych ze środków publicznych.

Warto także odnieść się do orzeczeń dotyczących ekspozycji religijnych w okresie świątecznym. Rada Stanu, na mocy decyzji nr 395122 z 9 listopada 2016 r. stwierdziła, że *Szopka Bożonarodzeniowa jest dziełem mogącym mieć wiele znaczeń. Chodzi bowiem o scenę, która jest częścią ikonografii chrześcijańskiej i przez to, przedstawia ona cechy religijne. Jest to również element będący częścią dekoracji i ilustracji, które tradycyjnie, bez jakiegokolwiek konkretnego znaczenia, towarzyszą obchodom końca roku.* Dalej w uzasadnieniu czytamy: *Zważywszy na wielość znaczeń, umieszczenie szopki bożonarodzeniowej, na okres tymczasowy, z inicjatywy osoby publicznej, w miejscu publicznym, jest prawnie możliwe wyłącznie, gdy przedstawia ona cechy kulturowe, artystyczne lub świąteczne, bez wyrażania uznania jakiegoś kultu lub okazywania preferencji religijnej. Aby móc dokonać oceny tego ostatniego kryterium, należy wziąć pod uwagę nie tylko kontekst, który ma być całkowicie pozbawiony jakiegokolwiek elementu prozelityzmu, ale również na szczególne warunki umieszczenia tejże szopki, istnienia bądź braku zwyczajów lokalnych, jak i miejsca owej instalacji. Pod tym względem, sytuacja ma się inaczej, gdy chodzi o budynek publiczny, siedzibę jednostki terytorialnej czy użyteczności publicznej albo o inne miejsce publiczne.*

Z kolei w innej sprawie La Fédération départementale des libres penseurs de Seine-et-Marne zażądała

od mera Melun powstrzymania się od umieszczenia szopki Bożonarodzeniowej na terenie ratusza tej gminy w grudniu 2012 r. Mimo tego owa szopka została umieszczona na wewnętrznym dziedzińcu ratusza. To ten właśnie aspekt sprawy spowodował, że sąd administracyjny apelacyjny w Paryżu ograniczył się do przekonania, iż obiekt ten stanowi reprezentatywną figurę jednego z wydarzeń założycielskich religii chrześcijańskiej. Biorąc pod uwagę ten fakt, doszedł do uznania, iż doszło do naruszenia artykułu 28 ustawy z 9 grudnia 1905 r., gdyż umiejscowienie owej szopki w obrębie budynku publicznego, siedziby zbiorowości publicznej, nie było powodowane żadnym miejscowym zwyczajem i nie towarzyszył mu żaden inny element stanowiący o jego charakterze kulturowym, artystycznym lub świątecznym. Tym samym umiejscowienie tego obiektu przez mera Melun w obrębie budynku publicznego, siedziby zbiorowości publicznej, przy braku szczególnych okoliczności pozwalających na przypisanie mu charakteru kulturowego, artystycznego lub świątecznego, naruszało przepis art. 28 ustawy z 1905 roku. To orzeczenie wskazuje, że cele religijne, o ile jednocześnie są celami publicznymi, nie są sprzeczne z regułami wyrażonymi w ustawie z 1905 roku. To jednak oznacza, że jądro systemu rozdziału i jeden z jego fundamentów (zakaz finansowania religii ze środków publicznych) podlega zmianie.

Z kolei w sprawie zakazu noszenia burkini na plaży wynika, iż mer Cagnes-sur-Mer wydał sporne zarządzenie, aby zapobiec zakłóceniom porządku publicznego, które mogłyby powstać, wzięwszy pod uwagę stan napięcia, który według niego jest widoczny po zamachach w Nicei z 14 lipca 2016 r. i z Saint-Étienne-du-Rouvray z 26 lipca 2016 r. Napięcie to było widoczne w trakcie kłótni mającej miejsce 23 sierpnia 2016 r. na jednej z plaż gminy, między rodziną, której dwie członkinie nosiły stroje kąpielowe nazywane powszechnie *burkini*, a innymi użytkownikami plaży. Żadne inne zakłócenie nie zostało przywołane, zwłaszcza w trakcie publicznej rozprawy. Ów incydent, który spowodował wydanie spornego zarządzenia, wzięwszy pod uwagę jego naturę, jak i jednocześnie jego ograniczone znaczenie, pomimo bliskości zamachów w Nicei i utrzymania stanu wyjątkowego, nie mógł spowodować pojawienia się udowodnionego ryzyka naruszenia porządku publicznego takiej natury, które by uzasadniało prawnie wydany zakaz będący przedmiotem apelacji. W tych warunkach mer nie mógł, bez nadużycia swojej władzy porządkowej, wydać dyspozycji zakazujących wstępu na plażę i kąpieli osobom noszącym strój manifestujący w sposób ostantacyjny przynależność religijną. Sporne postanowienie tym samym stanowiło

poważne i oczywiście bezprawne naruszenie podstawowych wolności, jakimi są wolność przemieszczania się, wolność sumienia i wolność osobista. W konsekwencji zostało uchylone postanowienie sędziego spraw pilnych trybunału administracyjnego w Nicei z 12 września 2016 r., jak również nakazano zawieszenie wykonania postanowienia mera Cagnes-sur-Mer z 24 sierpnia 2016 r.

W tej ostatniej sprawie jasno wskazano, że ograniczenie wolności religijnej nie może mieć charakteru abstrakcyjnego. Rozumowanie sądu administracyjnego opierało się na kryterium legalności działań władz publicznych. W przedmiotowej sprawie obawa niebezpieczeństwa zamachów terrorystycznych nie była wystarczająca do wprowadzenia ograniczenia noszenia burkini na plaży ad hoc. Na przykładzie tego przypadku widać wyraźnie, że ograniczenia manifestowania przynależności religijnej podlegają reżimowi klauzul limitacyjnych. To z kolei oznacza, że radykalna wersja rozdziału kościoła od państwa ulega modyfikacji.

W konsekwencji wszelkie próby zdefiniowania współczesnej wersji rozdziału Kościoła od państwa we Francji przy pomocy jednego pojęcia skazane są na niepowodzenie. Żadna nazwa nie jest bowiem w stanie właściwie oddać złożoności tego systemu, którego charakter różni się zależnie od tego, z jakim szczegółowym aspektem z obszaru stosunków pomiędzy sferami sacrum i profanum mamy do czynienia⁶⁰.

⁶⁰ M. Szewczyk, op.cit, s. 93.

Podsumowanie

Reasumując, wprowadzenie modelu świeckiego państwa na wzór francuski jest możliwe, ale wiązałoby się z koniecznością przemodelowania całego modelu ustrojowego państwa polskiego. Wprowadzenie do polskiej ustawy zasadniczej rozdziału kościoła od państwa poprzez użycie sformułowania *świeckie państwo* biorąc pod uwagę dotychczasowe doświadczenia państwa francuskiego, może stanowić inspirację. Wydaje się, że transformacja z państwa komunistycznego w demokratyczne w 1989 roku nie wywołała w Polsce refleksji na temat rozwiązań prawnych w zakresie promowania wartości. We Francji temu celowi służy od wielu lat koncepcja świeckiego państwa. W Polsce przepisy rangi konstytucyjnej zostały zbudowane w oparciu o chrześcijański system wartości oraz umiłowanie wolności i niepodległości ojczystego kraju. Ten fundament był i jest czytelny dla Polaków, ale nie jest atrakcyjny dla imigrantów. W praktyce Polska stanie przed koniecznością wprowadzenia takich działań jednoczących polskie społeczeństwo w przyszłości, aby Ojczyzna była traktowana jako wspólne dobro nowych i *starych* obywateli.

Historyczna rola, jaką odegrał Kościół katolicki w budowaniu i podtrzymywaniu tożsamości kulturowej w Polsce w okresie walk narodowowyzwoleńczych, powoduje że świecki model państwa jest traktowany jako zagrożenie. Relacje państwowo-kościelne mają w Polsce bardzo długą historię. Inaczej niż we Francji model państwa wyznaniowego z wiodącą rolą religii rzymskokatolickiej był w Polsce traktowany jako element scalający tożsamość narodową. Oddzielenie sfery sacrum i profanum w wersji wprowadzonej ostatecznie w ustawie z 9 grudnia 1905 r. o rozdziale Kościołów od Państwa nie jest możliwe w Polsce. W praktyce możliwe jest wprowadzenie świeckiego modelu państwa, ale model taki podlegać będzie swobodnej interpretacji przez władze państwowe, ale bez rozwiązań ograniczających wolność sumienia i wyznania.

Bibliografia

1. Borecki P., *Państwo świeckie: rzeczywistość ustrojowa i perspektywy*, „Myśl socjaldemokratyczna” 2007, nr 1.
2. Brzozowski W., *Bezstronność światopoglądowa władz publicznych w Konstytucji RP*, Warszawa 2011.
3. Czohara A., *Francuski model rozdziału kościoła od państwa po stu latach*, [w:] *Francuska ustawa z 9 grudnia 1905 roku o rozdziale kościołów i państwa z perspektywy stu lat*, red. M. Pietrzak, Warszawa 2007.
4. Falski J., *Ewolucja republikańskiej laickości we Francji*, „Państwo i Prawo” 2008, z. 4.
5. Falski J., *Państwo laickie wobec problemu prezentowania symboli religijnych*, „Państwo i Prawo” 2006, z. 6.
6. Falski J., *Republikańska zasada laickości we współczesnej Francji*, [w:] *Studia nad ustrojodawstwem i administracją. Księga jubileuszowa Profesora Michała Teofila Staszewskiego*, red. J. Zieliński, Siedlce 2007.
7. Falski J., *Wieloaspektowość zasady laickości we francuskim porządku konstytucyjnym*, [w:] *Ustrój polityczny Francji współczesnej*, red. J. Szymanek, Warszawa 2013.
8. Falski J., *Wokół zakazu symboli religijnych we francuskiej szkole publicznej*, „Państwo i Prawo” 2011, z. 12.
9. Krukowski J., *Polskie prawo wyznaniowe*, Warszawa 2005.
10. Madej M., Pasek Z., *Kulturowe i prawne aspekty kontrowersji wokół chusty muzułmańskiej we Francji*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2012, t. 15.
11. Nelidoff P., *The Presence of the Cross in Public Spaces: France*, w: *Presence of the Cross in Public Spaces*, red. P. Stanisławski, M. Zawislak, M. Ordon, Cambridge 2016.
12. Orzeszyna K., *Podstawy relacji między państwem a kościołami w konstytucjach państw członkowskich i traktatach Unii Europejskiej*, Lublin 2007.
13. Orzeszyna K., *Współczesne interpretacje francuskiej koncepcji państwa świeckiego*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2003, t. XIII, z. 1.
14. Pietrzak M., *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2010.

15. Stanisław P., *Bezstronność światopoglądowa władz publicznych a finansowanie związków wyznaniowych*, [w:] *Bezstronność religijna, światopoglądowa i filozoficzna władz Rzeczypospolitej Polskiej*, red. T. J. Zieliński, Warszawa 2009.
16. Szewczyk M., *Ewolucja republikańskiej laickości we Francji od czasu uchwalenia ustawy o rozdziale Kościołów od Państwa z dnia 9 grudnia 1905 r.* *Przegląd Prawa Konstytucyjnego* 2014, 5 (21), s.
17. Zawisłak M., *Polskie tłumaczenie Ustawa z 15 marca 2004 r. dotycząca znaków religijnych w szkołach publicznych*, przekł. i oprac. M. Zawisłak, „Przegląd Prawa Wyznaniowego” 2012, t. 4, s. 159–160.
18. Zawisłak M., *Od przestępstwa bluźnierstwa do prawnokarnej ochrony przekonań religijnych we francuskim prawie karnym*, *Studia Prawnicze KUL* 2/2020.